

הרב חיים גנץ

מדברי האגרת הזאת

בדברים אלו שנכתבו לע"נ של אחייני היקר בבחורים מנחם ישראל ז"ל, ישנה תחילת כניסה למים שאין להם סוף – דברי חז"לי – המאירים את ספור המגילה, כמו את ההסטוריה כולה, לא כמקרים בודדים בעלי משמעות לשעתם, אלא כתהליך ממושך המרוכז בעיקרו בבנין הקודש בישראל פנימה, כאשר התהליכים ההסטוריים הגלויים אינם אלא סיבות ובטויים לבנין עיקרי זה.¹

ר' שמואל בר נחמני פתח לה פתחא להאי פרשתא מהכא: "תחת הנעצוץ יעלה ברוש ותחת הסרפד יעלה הדס, והיה לה' לשם לאות עולם לא יכרת." תחת הנעצוץ – תחת המן הרשע שעשה עצמו עבודה זרה, דכתיב ובכל הנעצוצים ובכל הנהלולים; יעלה ברוש – זה מרדכי שנקרא ראש לכל הבשמים, שנאמר ועתה קח לך בשמים ראש מר דרוו, ומתרגמין מרי דכי; ותחת הסרפד – תחת ושתי הרשעה, בת בנו של נבוכדנצר הרשע ששרף רפידת בית ה'; יעלה הדס – זו אסתר הצדקת שנקראת הדסה... והיה לה' לשם – זו מקרא מגילה; לאות עולם לא יכרת – אלו ימי הפורים.²

מעשה המגילה הוא גלוי שם ה', המופיע על ידי המהפך הקיצוני, ממצב בו רשעת עמלק שולטת ללא מצרים, למצב בו עולה כוחם של ישראל, כוחו של המן כלה, והוא ובניו נתלים על העץ.

בהמשך דברי הגמרא שם מובאים דברי שמואל ומתניתא הפותחים את המגילה בבאור הפסוק שבפרשת בחוקותי: "ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם להפר בריתי אתם, כי אני ה' אלהיהם." מבאר שמואל:

לא מאסתים – בימי יוונים; ולא געלתים – בימי נבוכדנצר; לכלותם – בימי המן; להפר בריתי אתם – בימי פרסיים; כי אני ה' אלוהיהם – בימי גוג ומגוג. ובמתניתא תנא: לא מאסתים – בימי כשדים, שהעמדתי

* כיון שרוב מקורות דברי חז"ל המוזכרים במאמר זה מרוכזים בילקוט שמעוני, על כן ציינו המקורות בהתאם לילקוט, והרצנו לעמוד על מקורם הראשון, יעין שם.
1. ארזות, ארזות התחיה לב – "אופיה של הגאולה הבאה לפנינו, שראשית צעדיה הנצחיים ומרגישים, היא בתוכיותה של כנסת ישראל..."
2. מגילה י.ב.

להם חנניה מישאל ועזריה; ולא געלתים – בימי יונים, שהעמדתי להם שמעון הצדיק וחשמונאי ובניו ומתתיהו כהן גדול; לכלותם – בימי המן, שהעמדתי להם מרדכי ואסתר; להפר בריתי אתם – בימי פרסיים, שהעמדתי להם של בית רבי וחכמי הדורות; כי אני ה' אלהיהם – לעתיד לבוא, שאין כל אומה ולשון יכולה לשלוט בהם.

המתניתא הוסיפה על דברי שמואל הדגשה מיוחדת, היא שהאופן בו מושע הקב"ה את ישראל אינו בהסרת עול הגויים בלבד, אלא בחזוקה הרוחני של האומה הישראלית על ידי שתילת ענקי רוח בתוכה, הפועלים לזקוף את הקומה הרוחנית של הכלל, ואז באה ההצלחה והתקומה.

הדגשה זו של המתניתא מלמדת אותנו, להביט על התמורות במעמדם של ישראל ביחסם עם העולם הגוי, לא בצורה פשטנית, כאילו מנהגו של עולם הוא שהעולם הגויי שולט ומכניע את ישראל, עד שהקב"ה בחסדיו גואלנו מידי, אלא כהליך התפתחות רוחנית של כנסת ישראל. כנסת ישראל, בירידתה מעוצמתה הרוחנית, נותנת אפשרות של אחיזת שלטון לתרבות החומר, והטומאה מרימה ראש ושולטת בישראל. מצב זה, בו עומדים מלכים קשים כהמן כנגד ישראל, הוא גופו נותן את היכולת בידי ענקי הרוח ששתלם הקב"ה בכל הדורות, שהם דבקים בכל עוז בקדושת ישראל ובטחון ישועתו, להוציא לפועל את הכוחות הרוחניים הגנוזים באומה בעוז אדיר כנגד הרשעה, כדוגמת פך השמן הקטן, שמתוך היותו חתום בחותם הכהן הגדול, יש לו יכולת התרבות בכל שבעת ימי הטבע. התחזקות עוזם של ישראל, ממיסה את שלטון הגויים מעליהם, לפי שבסדר העולם ישראל הם לב שבאומות,³ ולפיכך מעמדם הפוליטי הוא מרכזי, כברכת יצחק ליעקב: "יעבדוך עמים וישתחוו לך לאומים",⁴ ורק בירידתם של ישראל ממדרגתם כלב, ניתנת השליטה לבניו של עשו, כפי שברך אותו יצחק: "והיה כאשר תריד ופרקת עלו מעל צוארך".⁵ זהו גלוי עמוק וחדר יותר של שם ה' שבמקרא מגילה, מכיון שבו מתברר חוסנו של הקדוש ונצחונו בעולם.

לכשנתבונן בדברי חז"ל לארכה של המגילה, נמצא הדגשה של המאבק הרוחני בין מרדכי לבין המן ואחשורוש. חז"ל מתארים, שגם אחשורוש והמן יודעים את גבורתם והצלחתם של ישראל בכל ההסטוריה (ואי אינהו לא חזו מזלייהו חזו⁶), כפי שתארה אותה רחב, וכפי שבלט אחר כך בימי שלמה, בדיות המקדש בנוי וכוחו גלוי לכל העמים; אבל חושבים הם, שכיון שחרב בית המקדש וישראל גלו מאדמתם, נוצרה אפשרות לתפישת שלטון חליפי לישראל.⁷ וכך מבארים חז"ל את

3. כחרי.

4. בראשית כו, כט.

5. שם, מ ורשי שם.

6. מגילה ג, א.

7. ילקוט שמעוני זיקראו סופרי המלך.

הפסוק "כשבת המלך" – כשנתישבה דעתו. אמר: בלשאצר חשב וטעה, אנא חשיבנא ולא טעינא. מאי היא? – דכתיב, "כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקד אתכם". וכתיב, "למלאת לחרבות ירושלים שבעים שנה". חשוב ארבעים וחמש דנבוכדנצר, ועשרים ושלש לאויל מרוך, ותרתי דידיה, הא שבעים. אמר: השתא ודאי תו לא מפרקי. אפיק מאני דבית מקדשא, ואשתמש בהו. וכתיב, "בו בלילה מת בלשאצר". הגמרא מבארת, שגם אחשורוש מחשב שבעים שנה, ולאחר שלש שנות מלכותו, שאז עברו שבעים שנה לפי חשבונו וישראל לא נפקדו, הוא עושה משתה, ובו הוא משתמש בכלי המקדש⁸ ובבגדי כהונה,⁹ לציין את בטוס מלכותו, בכך שאין משיח לישראל.

אמנם לא די לו לאחשורוש בכך, והוא רוצה להרחיב את הבקע שנוצר על ידי ירידתם של ישראל ולבסס את שלטונו. ולכן הוא פועל בשלש דרכים:

א. בטול בנין בית המקדש. לפי חז"ל, המן הוא אחד מצרי יהודה, שנשלח אל אחשורוש לבטל את הצהרת כורש (לעומתו, מרדכי נשלח לחזק את הבנין).¹⁰ ואחשורוש הינו "אחיו של ראש, וכן גילו של ראש – אחיו של נבוכדנצר הרשע שהחריב בית המקדש; והוא בקש להחריב דכתיב, 'ובמלכות אחשורוש בתחילת מלכותו כתבו שטנה'.¹⁰ ועוד אמרו חז"ל: "עד חצי המלכות – דבר החוץ למלכות, ומנו? בית המקדש".¹¹

ב. נתוק עם ישראל מתקות הגאולה. שכל עוד ישראל מצפים לישועה, נוקפת קומתם, ותתבטל מלכותו. ולכן הוא עושה את המשתה, שכל ענינו הוא הכנעת רוח הגאולה שבישראל, בהצגת חולשתם על ידי השמוש בכלי המקדש.⁸ ועוד אמרו חז"ל: "מאי והשתיה כרת אין אונס? כרת של תורה,¹² כדי שישתתפו ישראל בסעודה.¹³ אמנם פעולת ריכוך זאת נעשית בהדרגה, ולא לה מישאל שאינם יכולים לראות בבזיון כלי המקדש הוא עושה סעודה לחוד.¹⁴

ג. הטמעתם של ישראל בתרבות הפרסית המגושמת על ידי שיתופם במשתה שנעשה בפריצות.¹⁵ והמן, שעליתו היא טבעית במשטרו של אחשורוש, עושה עצמו עבדה זרה, כדי שישתחוו ישראל לעבדה זרה.¹⁶

מרדכי ברוח הקודש שבו,¹⁷ ידע שדוקא שעה זו, בה המן נמצא בשיא עליתו, היא שעת הכושר לרומם את קרן ישראל ולהפיל את הרשעה. לכן, לא זו בלבד

8. שם "כשבת המלך".
9. שם "יקר תפארת גדולתי".
10. שם רמז תתרמה.
11. שם "עד חצי המלכות".
12. שם "השתיה כרת".
13. מהר"ל, אור חדש.
14. ילקוט "בהראותו את עושר".
15. שם "בלילה ההוא".
16. שם רמז תתרנ"ג "וכל עבדי המלך".
17. שרת דב"ז ח"א סי' רפד.

שאינו כורע ואינו משתחוה להמן, אלא שאינו נמלט כלל מעימות עם המן על ידי שינוי מקום ישיבתו. לא עוד, אלא שהוא מנופף לו להמן בשטר העבדות שיש לו עליו,¹⁸ לאמור, שנינו יודעים מי באמת שולט במי; מי שליט זמני, ומיהו הלב שבאומות, לו הכוח והממשלה לנצח. מרדכי יודע, שעמידתו האיננה בשם כל ישראל היא תחולל את המהפכה, ולכן אין לשאול כיצד סיכן מרדכי את כל ישראל.¹⁹ גם המן יודע, שאם מרדכי אינו כורע ומשתחוה לו, הרי "כל זה איננו שווה לך", כיון שגבורת הקודש של מרדכי תצית אור חיים ואמונת ישועה בכל ישראל. ולכן הוא רוצה להשמיד את מרדכי ואת עם מרדכי – "ומנו? רבן"²⁰ – או כדברי חז"ל, תינוקות של בית רבן,²¹ הלומדים אצל מרדכי, שהם בקדושתם הטבעית הילדותית פסקו את הפסוק "אל תירא מפקד פתאם וכו', עוצו עצה וכו'". המן מציע לאחשורוש להשמיד את ישראל, כיון שישנו מן המצוות,²² וניתן להשמידם. אחשורוש משיב לו: "ואתה בא לעוררם עליך?" למרות שגם אחשורוש שונא את ישראל כהמן,²³ לא רצה להביא את ישראל להתעלות בתפילה על ידי גזירותיו, אלא רצה לדכא את רוחם ולהטמיעם בצורה איטית.

אמנם יד ה' אשר דבר טוב על ישראל היא, שמתקבלת עצת המן. לאחר שהקדים הקב"ה רפואה למכה בעלית מרדכי, הוא מגדל את המן,²⁴ כדי שגדולת הרוח בישראל תהיה מוכרחת לצאת אל הפועל בעוצמה רבה בתפילה ובתשובה, כדי להינצל מן הגזירה. מתוך עליה מוסרית זו שואב העם את כוחו לבנות את המקדש השני, עם כל עושר תורה שבעל-פה שהתפתחה בו. זהו חלקו של המן בתורה: "המן מן התורה מנין? שנאמר, המן העץ."²⁵ גם העץ – שהוריד את החטא לעולם – בסופו של תהליך מחזק הוא את כוחות הטוב.

המן אינו מסתפק בהשמדה סתם, אלא בוחר לתלות את מרדכי בזמן קריאת שמע²⁶ על עץ מצעי המקדש,²⁷ לאמור: תרבות ישראל גוססת, ומקברת את בעליה. מרדכי ידע את כל אשר נעשה – ידע את המצב הרוחני של דור, שגורם לעליתו של המן. על כן יודע הוא לרפא את המכה, והוא מעורר את העם לצום – לתיקון חטא ההנאה מהסעודה.²⁸ כמו כן מעורר מרדכי את העם לתפילה, שבה

18. בילקו"ש שם עה"פ "ומחר אעשה כדבר המלך" מסופר, שהמן קבל כסף להחזקת אנשי הצבא ובבזו. כשבא אל מרדכי ללוות כסף, הסכים מרדכי, בתנאי שימכור לו המן את עצמו לעבד, ויכתוב לו שטר על כך.

19. מהר"ל, אור חדש, "ומרדכי לא יכרע".

20. ילקו"ש "עם מרדכי".

21. שם "בלילה ההוא".

22. שם "ישנו עם אחד".

23. שם "הכסף נתון לך".

24. שם "אחר הדברים האלה גדל".

25. חולין קלט, ב.

26. ילקו"ש "ותאמר לו זרש".

27. שם רמז תתרט.

28. שם "ידע את כל אשר נעשה".

כוחו המיוחד של מרדכי.²⁹ אסתר מזמינה את המן לסעודה. גם היא עושה זאת, לדעת רבי נחמיה,³⁰ כדי שלא יתלו ישראל תקוותיהם בעורתה בבית המלך, אלא בכוח תשובתם. מרדכי מעביר את היום הראשון של פסח בתענית, "שאם אין ישראל, מה המצוות יפים?"³¹ משמעות מיוחדת יש להעברת הצום בפסח דוקא, כיון שכל תכלית בריאתו של עם ישראל ביציאת מצרים לשם קבלת התורה עומדת להיות מוכרעת במאבק זה.

מתוך תפילת החינוקות נודדת שנת מלכו של עולם,³² ומתהפך הגלגל, והמן מצטווה להרכיב את מרדכי על הסוס. חזיל מתארים את תגובתו של מרדכי, שהיא מכוונת ותכליתית, וכוונתה למחות שמו של עמלק מכל וכל. כשבא המן להרכיב את מרדכי על הסוס, מרדכי מאלצו לספר ולרוחץ אותו, כיון שאינו יכול לרכב על סוס המלך, כשהוא מטונף ופרוע. וכן הוא משווה אותו הדום לרגליו, בטענה שאינו יכול לעלות על הסוס מחולשת התענית, לקיים מה שנאמר "ואתה על במותימו תדרוך".³³

כשחחר המן לביתו אבל ורפוי ראש, מלמדת אותו זרש, שאם כוחם של ישראל עולה, אזי עלים הם עד הכוכבים, ונפול תפול לפניו". המן נתלה על עץ מעצי המקדש,³⁴ שממנו עוז לישראל. בית המן ורכושו עוברים למרדכי, הבונה בהם את בית המקדש.³⁵

מתוך עלייתם של ישראל בתפילה ובתשובה היתה להם אורה — זו תורה שבעל-פה לכל הסתעפותה בימי בית שני; וששן — זו המילה, שהיא קדושת הברית, שקבע אותה הקב"ה בבשרנו, לציון את נצחיות הבחירה האלהית בישראל, החתומה בבשר; ויקר — אלו תפילין שבראש, שכל האוצרות הגנוזים באומה ייראו לעיני כל אפסי ארץ. "וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך, ויראו ממך." יהיו דברים אלה עלית נשמה למנחם ישראל ז"ל שלנו, שפעל בטוב לבבו, התמים כל כך, לעבודת ה' וישראל עמו, ועלה בסערה השמימה מתוך שמחה של מצוה בקדושת סגולתם של ישראל. תנצב"ה.

29. שם יבן יאיר בן שמעי".

30. שם יבא המלך המן היום".

31. שם ייעבור מרדכי".

32. שם יבלילה ההוא".

33. שם ימהר קח את הלבוש".

34. שם רמז תורנט.

35. מדרש אגדת אסתר ה.א.